TERMINOLOGIE MILITARĂ ÎN *CRONICA BANATULUI* DE NICOLAE STOICA DE HAŢEG

Maria MICLE
(Universitatea de Vest din Timişoara)

Nicolae Stoica de Haţeg demonstrează în lucrările sale o remarcabilă disponibilitate de a crea elemente lexicale noi prin împrumuturi din germană, în primul rând, dar şi din turcă, sârbocroată, italiană, franceză, latină, iar, într-o măsură mai mică, prin derivare şi procedee stilistice. De regulă, lingviştii care s-au apropiat de scrierile sale, au fost preocupaţi să identifice mai ales termenii specifici subdialectului bănăţean, importanţi pentru studiul istoric al graiului[1], sau termenii de origine germană[2], preponderenţi ca sursă a împrumuturilor în această lucrare. Au fost mai puţin remarcate elementele lexicale inovatoare, care şi-au adus contribuţia la modernizarea limbii române şi la unificarea normelor sale.

Atenţia noastră s-a oprit asupra cuvintelor din sfera terminologiei ştiinţifice militare, ca limbaj specializat, deoarece domeniul acesta se conturează foarte clar în *Cronica Banatului*, alături de elementele regionale specifice

[1] R. Todoran, *Particularităţi dialectale bănăţene într-un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea* (II). *Lexicul*, în „Cercetări de lingvistică", anul XV (1970), nr. 1, p. 51-62.
[2] Constantin Frâncu, *Elemente germane (austriece) în* ***Cronica Banatului*** *de Nicolae Stoica de Haţeg (I)*, în *Volumul Omagial Vasile Arvinte*, publicat de „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", secţ. III, Lingvistica, t. XLIII (1997), p. 113-124, *ibidem (II)*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", secţ. III, Lingvistica, t. XLIV-XLV (1998-1999), p. 5-27. Etimologiile cuvintelor provenite din germană, date în continuare, se referă la aceste articole.

BDD-V1900 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

graiului bănățean, termeni din administrație, din organizarea bisericii, activități domestice, medicină. Ponderea mare în text a termenilor militari este firească, deoarece pe parcursul relatării panoramice, precum într-un scenariu contemporan al unui film de acțiune, autorul zugrăveşte scene de bătălie, la care a fost martor sau despre care a citit la rându-i, în încercarea de a crea o istorie a meleagurilor româneşti şi, în special, a celor bănățene.

Numai din aria semantică a *muniției* utilizate în epocă am identificat o varietate de termeni:

bombă, s.f. „bombă, ghiulea, proiectil", p. 154, 168; varianta *boambă*, p. 164, 176; *cartaşe, cartace*, s.n. „mitralii, cartuşe", p. 176, 178; *fişag*, s.n. „cartuş", p. 177; *granată*, s.f. „grenadă", p. 162; *haubiță*, s.f. „obuz", p. 278, pl. *haubițe*, p. 297; *muniție,* s.f. „muniție", p. 158, 162; varianta *muniție*n, s.n., p. 174; *patroană*, s.f. „cartuş", p.177; *plumbi*, s.m. „gloanțe", p. 278; „3 *plumbi* îl pătrunsără", p. 278; *prau*, s.n., p. 136, *pulfer*, s.n. „praf, pulbere (de puşcă)", p. 110, 136; *prau-pulver*, p. 136.

Termenii din domeniul armatei, care apar în textele româneşti în a doua parte a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, se pare că nu au atras suficient atenția cercetătorilor. Atunci când se vorbeşte despre crearea şi diversificarea limbajului tehnic şi ştiințific, din perioada menționată, sunt amintite domenii precum: filozofie, logică, matematică, astronomie, geografie, chimie, fizică, politică, administrație, arhitectură, urbanistică, arte plastice, muzică[3]. La acestea, N. A. Ursu adaugă terminologie din domeniul ştiințelor naturale, agronomiei, medicinei şi le însoțeşte de un glosar cuprinzător de cuvinte[4].

În selecția termenilor militari care abundă[5] în *Cronică*, ne-am bazat pe lista de cuvinte întocmită personal, peste care am suprapus glosarul ediției lui Damaschin Mioc[6], elementele lexicale evidențiate de Romulus Todoran[7] şi în

[3] J. Byck, *Vocabularul ştiințific şi tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea,* în „Studii şi cercetări lingvistice", an V (1954), nr. 1-2, p. 31-45.
[4] N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiințifice româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1962.
[5] Mostră de text din *Cronica Banatului*, cu termeni militari: „*Paşii* nu-i da a sta la *magazine*, ci cu *oastea* sa la Mehadia venind, îndat în Cheăia Prosecului *şturm* tare asupra *fortului* vrând a da, întrară, ci nici unul din cei ce întrară în Prosec nu să mai întoarsără, că fiind Cheăia *unter-minită*, pre dedesupt *cuptorită*, cu vase de *prau* umplută, [...] l-au podit, l-au *tonit*", p. 176.
[6] Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ediția a II-a, îngrijită de Damaschin Mioc, Timişoara, Facla, 1981.
[7] R. Todoran, *art. cit.*, p. 51-62.

BDD-V1900 © 2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

egală măsură, elementele propuse de Constantin Frâncu în amplul şi minuțiosul studiu dedicat cuvintelor de origine germană[8]. Din această „cernere“ am reținut doar termenii care au legătură cu armata, războiul, strategia, echipamentul militar, însumând aproximativ 335 de cuvinte, fără a lua în considerare variantele fonetice ale unora dintre ele şi, cu toată strădania, nu avem pretenția că am reuşit să îi prindem în listă pe toți.

Majoritatea lor reprezintă lexicul vehiculat pe teritoriul Banatului, în perioada războaielor austro-turce, care între 1688-1790 au adus în această regiune orori cumplite pentru populația civilă şi pentru militari. Nicolae Stoica a participat activ încă din 1768, de partea austriecilor, ca traducător al unor oficialități austriece aflate în Banat, precum generalul Papilla, iar din 1788 până în 1791, ca preot militar. În text întâlnim şi termeni din alte epoci şi spații ale lumii, despre care cronicarul povesteşte, precum epoca romană: *leghion*, s.n. „legiune“, *cohortă*, s.f., p. 57, 59[9] („Traian *leghionele* sale, [...] cu *cohorte* au aşezat“, p. 57), cuceririle lui Napoleon: *mamaliughi*, s.m. „mameluci; soldați din escadronul gărzii imperiale franceze“, p. 299.

Foarte mulți dintre termenii întâlniți în *Cronică* se regăsesc în limba literară contemporană şi în limbajul specializat al armatei. Pentru a verifica relevanța lor ca termeni de specialitate actuali am comparat lista noastră cu un lexicon militar din zilele noastre[10], şi următoarele cuvinte figurau aici, cu acelaşi înțeles din secolul al XVIII-lea în majoritatea cazurilor, în ciuda faptului că în domeniul militar noțiunile şi sensurile se schimbă odată cu modificarea condițiilor tehnice şi evoluția societății: *adiutant*, s.m., „aghiotant“, p. 239, 245; *alianți*, s.n. „alianță“, p. 300; *arest*, s.n. „detenție, închisoare“, p. 116; varianta *arestă*, s.f., 268; *ariergardă*, s.f., p. 240, varianta: *arier-gardă*, p. 249; *artilerie*, s.f., p. 115, 158, 180, 296; *atac*, s.n., p. 273; *avand-gardă*, s.f., p. 243, varianta *avantgardă*, p. 168; *batalion*, s.m., p. 197, varianta: *batailon*, s.m., p. 196; *baterie*, s.f., p. 163, 278, varianta *paterie*, p. 235; *bătaie*, s.f., glosar; *blocadă*, s.f., Frâncu, varianta *plocadă*, p. 175; *bombă*, s.f., p. 154, 168; varianta *boambă*, p. 164, 176, 278; *brigadă*, s.f., p. 179, 227; *cadet*, s.m., p. 197; *caliber*, s.n. „calibru“, p. 135; *capitulație*, s.f. „capitulare“, p. 180, 247, 303, varianta *capitulațion*, p. 168; *cartaşe, cartace*, s.n. „cartuşe“, p. 176, 178; *caschetă*, s.f.

[8] C. Frâncu, *art. cit.*
[9] Trimiterile la paginile din *Cronică* la care se regăsesc termenii militari citați în acest articol se referă la ediția lui Damaschin Mioc.
[10] Academia Militară, *Lexicon militar*, Bucureşti, Editura Militară, 1980.

BDD-V1900 © 2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

„caschetă militară“, p. 245; varianta fonetică *caşchete*, p. 246; *casernă*, s.f. „cazarmă“, p. 199, 257, varianta *cazernă*, p. 260, *casarnă,* p. 173, pl. *caserne*, p. 175; *cavalerie*, s.f., p. 119, 177, 256; *căpitan*, s.m., p. 278, 279, 285; *colonel*, s.m., p. 306; *comandant*, s.m., p. 175; *comisariu*, s.m., p. 224, 227; *corp*, s.n. „corp de armată“, p. 249, varianta: *cor*, s.n. explicat de autor prin „oaste“, p. 135, 232; *corprali*, s.m. „caporali“, p. 185; *detona, a* ~, vb., p. 177; *dezerteri*, s.f., p. 198; *dezertori*, s.m., p. 166; *disțiplin*, s.n. „disciplină“, p. 180, 181; *divizion*, s.n. „divizie militară“, p. 237, 240, 246; *exerțir*, s.n. „exercițiu, instrucție militară“, glosar; *flotă*, s.f., p. 66; *flotilă*, s.f., p. 155, 157, 174; *fort*, s.n., p. 176; *furir*, s.m. „furier“, p. 198, 219, 264; *gheneral,* s.m. „general“, p. 162; *granată*, s.f. „grenadă“, p. 162; *grențer*, s.m. „grănicer“, p. 208; *halt*, s.n. „popas, haltă“, p. 142, 225; *indult*, s.n., glosar; *infanterie*, s.f., p. 174; *instrucție*, s.f., p. 230; *maior*, s.m., p. 61, 197; *marş*, s.n., p. 224, 225, 245; *marşal*, s.m. „mareşal“, p. 68*,* 126; *muniție*, p. 158, 162; *oaste*, s.f., p. 176; *ofenziv*, adj. „ofensiv“, p. 141; antonimul *defenziv*, p. 141; *ofițir*, s.m., p. 157, 184, 203; *operație*, s.f., p. 153, varianta: *operațion*, s.n. „operațiune militară“, p. 153; *orden*, s.n. „decorație“, p. 304; varianta: *ordre*, p. 254, *ordr*, p. 253; *pandur*, s.m., p. 285; *patrulă*, s.f., p. 176, 180, 202; *pază*, p. 178; *pichet*, s.n.; *pistol*, s.n., p. 254, varianta *piştol*, p. 257; *pondoner*, s.m. „pontonier“, p. 183; *poziție*, s.f., p. 243, „fiind *poziția* noastră bună...“, p. 243; *pulfer*, s.n. „pulbere (de puşcă)“, p. 110, 136; *soldat*, s.m., p. 168, 178; *spion*, s.m., p. 271; *steag*, s.n., p. 163; *şanț*, s.n., p. 171; *trangeie*, s.f. „tranşeu“, p. 297; *trupă*, s.f., p. 174; *tun*, s.n., p. 58, 137, 296; *uniformă*, s.f. „~ militară“, p. 250; *volonteri*, s.m. „voluntar“, p. 159.

Experiența istorică a războaielor a condus la dezvoltarea unei terminologii care s-a impus de-a lungul timpului în teoria şi practica militară. În lista noastră am inclus arii mai largi de termeni, decât cei „cu valoare permanentă“ şi anume noțiuni care în prezent sunt considerate arhaisme, regionalisme sau care nu au reuşit să se impună în limbă şi au dispărut.

Dintre cuvintele pe care dicționarele actuale le consemnează ca arhaisme amintim:

> *agă,* s.n., „(înv.) ofițer (comandant) din armata otomană“, p. 80; context: „unul dintră aceăle *agale* pre turcie bine au prefăcut-o“, p. 261 (< tc. *ağa*, DEX);

BDD-V1900 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

arambaşă, s.m. „(înv. şi reg.) căpitan de hoţi sau de haiduci“, p. 80; varianta *hărămbaşi*, p. 220; vezi şi *oberarambaşă*, p. 269 (< tc. *haram-başi*, DEX);
armandie, s.f. „flotă de război“, p. 174 (< magh. *ármándia*, Francu); vezi şi *armee*;
arnauţi, s.m. „soldat mercenar angajat în garda domnească din ţările române“, p. 180; varianta *arnăuţi*, p. 180 (< tc. *arnavud*, DEX);
chivără, s.f. „acoperământ pentru cap în formă de chipiu înalt, purtat de ostaşii anumitor unităţi militare“, p. 196 (< rus. *kiver*, NDELR);
drabanţi, s.m. „mil. înv. (în Moldova şi în Muntenia) corp de ostaşi pedeştri, care primeau leafă“, p. 185 (< mag. *darabant*, NDELR);
haiduci, s.m. „(: militari)“[11], p. 206; *haiduci*, s.m. „(în trecut) ostaşi din infanteria maghiară; pedestraş angajat cu plată într-o armată străină“, p. 206 (< sb., bulg. *hajduk,* mag. *hajdu*, NDELR);
ianiciari, s.m. „(ist.) ostaş care făcea parte din corpul de elită al infanteriei turceşti“, p. 180 (< tc. *yeniçeri*, NDELR);
înţăpa, a ~, vb. „a trage în ţeapă (nuanţă netrecută în DEX)“, p. 261; „Ci aceeia nu cutează a meărge, că-*i înţapă*“, p. 261 (< pref. *în-* + *ţeapă*, DEX, NDELR);
manaf,-i, s.m., învechit „cârjaliu; ostaş otoman“, p. 239 (< de la numele unui rebel turc *Manah [Ibraim]*; < cf. bg. *manaf,* DLR; nu figurează în DEX, NDELR, DLRLV);
muşchetă, s.f. „flintă, muschetă“, p. 162, 243 (< germ. *Muskete*, Francu);
muşcătâri, s.m. „infanterist, muşchetari“, p. 175; variantele: *muşchetir*, p. 245*, muşcătir*, p. 275 (< germ. *Musketier*, Francu);
nefiri, s.m. „ostaşi creştini în oastea turcească“, p. 268 (nu figurează în DEX, NDELR, DLRLV, DLR);
pandur, s.m. „(în sec. XVIII-XIX în Ţara Românească) ostaş făcând parte dintr-un corp de oaste neregulată; pop. ţăran răzvrătit care se retrăgea în păduri şi lupta împotriva asupritorilor, făcând dreptate celor săraci; haiduc“, p. 285 (< sb. *pandur,* mag. *pandúr*, NDELR);
panţir, s.n. „în text are doar sensul de *platoşă*, necuprins în DEX“; „soldat călare dintr-o unitate militară, însărcinat cu paza frontierei şi cu

[11] Simbolul *(:* indică explicaţia lui Stoica de Haţeg pentru un cuvânt şi este preluat din ediţia lui Damaschin Mioc.

BDD-V1900 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

transmiterea ştirilor oficiale“, p. 181, 297; pl. *panţire*, p. 181 (< sb. *pancir*, NDELR, DEX, pol. *pancerz*);

pivă, s.f. „(înv. şi reg.) mortier mic, primitiv, săcăluş“, p. 226 (< lat. **pilla*, DEX);

plăiaşi, s.m. „persoană care locuia la granițele de munte ale țării, însărcinată cu paza acestora în schimbul unor privilegii“, p. 196 (< *plai* + suf.-*aş*, NDELR);

plumbi, s.m. „proiectile mici de metal la armele manuale de foc; gloanțe“, p. 278; „3 *plumbi* îl pătrunsără“, p. 278 (< lat. *plumbum*, NDELR);

polc, s.n. „regiment; (în Moldova medievală îi localizează NDELR) subdiviziune militară, corespunzătoare regimentului, în care se grupau oştenii țării în timp de război“; pl. *polcoane*, p. 174 (< rus. *polk*, NDELR);

polcovnic, s.m. glosat de autor prin *oberşter*; „ofițer cu grad corespunzător colonelului; militar care comandă un *polc*“, p. 303 — grad în armata rusă explicat prin termen din germană (< rus., ucr. *Polkovnik*, NDELR);

porucic, s.m. „locotent“, glosar; vezi şi *laitnant*; compus: *cazaci porucic*, s.m. „locotenent de cazaci“, p. 303 (< rus. *porucik*, DEX);

poteri, s.f. „(în epoca medievală) grup de oameni înarmați (în special arnăuți), având ca sarcină paza stăpânirii şi a orânduielilor ei“ , p. 227 (< sb., bg. *potera,* NDELR);

prau, s.n. „praf de puşcă“, p. 176 ; vezi şi *pulfer*; *prau-pulver*, p. 136 (< sl. *prahà*, NDELR);

prăuărie, s.f. „pulberărie, depozit de praf de puşcă“, p. 287; vezi şi *pulfermagazina* (< *prau* + suf. -*ărie*);

profont, comis ~, s.n. „pâine de calitate inferioară care se prepara în trecut pentru militarii din fostul Imperiu austro-ungar; pâine militară“, p. 215; pl. *profonturi* p. 233 (< mag. *prófont*, DLR; nu figurează în DEX, NDELR);

răitar, s.m., învechit „soldat călare, cavalerist“, p. 175, 181, 202; varianta: *răitariu*, p. 240; sinonim cu *husar*, p.168 (<germ. *Reiter*, Frâncu, DLR; < pol. *rajtar*, rus. *reitar*, DLR; nu figurează în DEX, NDELR);

BDD-V1900 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

răzmiriță, s.f. „aici, război", glosar (< bg., scr. *razmirica*, DEX, NDELR).

În textul *Cronicii* întâlnim cuvinte care nu s-au impus niciodată în limba literară unică, dar în Banatul lui Stoica de Hațeg erau cunoscute şi vehiculate de către militari şi populația civilă. Multe reprezentau chiar împrumuturi directe ale autorului, din germană. Pentru ca un cuvânt provenit din altă limbă să fie considerat *împrumut*, acesta trebuie să se adapteze sistemului fonetic şi morfologic al românei, prin schimbări ale structurii sale, încât să nu mai fie perceput de vorbitori ca nepotrivit, neintegrat sistemului. Cuvintele *străine* sunt considerate, de regulă, recent intrate în limbă, adaptate incomplet şi cu o circulație restrânsă[12]. Astfel de cuvinte, la Nicolae Stoica, aproape în totalitate, sunt de origine germană, preluate de la armata austriacă, alături de care a participat la război, şi nu sunt înregistrate de DILRV şi DLRLV:

alianți, s.n. „alianță", p. 300; (< germ. *Allianz;* DEX dă numai < fr. *alliance*); compusul *defensiv-alianț*, s.f. „alianță defensivă", p. 172 (< *germ. Defensivallianz*, Frâncu);

alirt, s.m. „aliat", p. 232, 299, pl. *alirți*; „să strice coaliția celor *alirți* (: însoțiți)", p. 299;

arhistratig, s.m. „(: voievod)", p. 67; autorul îl glosează ulterior pe *marşal*, s.m. prin „(: arhistratig)", p. 68 (< germ. *Archistrategiker*, Frâncu);

ausmarş, s.n. „pornire, plecare în marş", p. 219 (< germ. *Ausmarsch*, Frâncu);

bedecung, s.n. „(: pază)", p. 178, „escortă, acoperire", p. 168, 177, 178 (< germ. *Bedeckung*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *pază*, cf. LM;

belagherui, a ~, vb. „a asedia", p. 174, 181 (< germ. *belagern*, cu sufixul *-ui*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *asedia*, cf. LM;

besațung, s.m. „garnizoană, trupe de ocupație", p. 156 (< germ. *Besatzung*, Frâncu);

comandir, s.m. „comandant", p. 303, 306, 311; compuse: *laitnant-comandir*, p. 317, *comandir-gheneral*, p. 212 (< germ. *Kommandier*, Frâncu; în DILRV este atestat în anul 1682, numai c*omandant,* < lat. med. *commandans*, *-tis*);

[12] Francisc Király, *Contacte lingvistice,* Timişoara, Editura Facla, 1990, p. 29.

BDD-V1900 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

crig, s.n. „război“ (< germ. *Krieg*, Frâncu) este folosit de Stoica de Hațeg numai în compuse, precum *crigs-articule*, s.n. „scurt regulament ostăşesc, militar“; p. 224 (< germ. *Krigsartikel*, Frâncu);
degen, s.n. „sabie, spadă“; *sabia (: degen)*, p. 246 (< germ. *Degen*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *spadă*, cf. LM;
gujman, s.n. „căciulă de samur cu fundul alb (pentru domnitori şi beizadele) sau cu fundul roşu (pentru boieri); căciulă turcească“, p. 181 (< tc. *güğemín*, DLR; nu figurează în DEX, NDELR);
haradie, s.f. „paradă“, p. 200; în limba unică s-a impus forma *paradă (militară)*, cf. LM;
hauptman, s.m. „căpitan“, p. 278 (< germ. *Hauptmann*, Frâncu), sinonimul său *căpitan* este utilizat mai frecvent[13];
laibvahe, s.m. „(: păzitorii lui)“, „gardă personală“, p. 163 (< germ. *Leibwache*, Frâncu);
pulfer, s.n. „praf, pulbere (de puşcă)“, p. 110, 136; vezi şi *prau; prau-pulver*, p.136 (< germ. *Pulver*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *pulbere*, cf. LM;
ritmaister, s.m. „căpitan de cavalerie“, p. 200, 208, 276 (< germ. *Rittmeister*, Frâncu);
şarfşiți, s.m. „tiraliori, trăgător de elită“, p. 228, 230; varianta *sarşiții*, p. 232 (< germ. *Scharfschütze*, Frâncu);
şif, s.n. „corabie, navă militară“, apare doar în compuse: *crigsşifs* „nave de război“, p. 300 (< germ. *Kriegsschiff*, Frâncu), *bombenşifs* „nave cu bombe“, p. 300 (< germ. *Bombenschiff*, Frâncu), *linienşifs* „nave de linie“, p. 300 (< germ. *Linienschiff*, Frâncu) (< germ. *Schiff*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *navă militară*, cf. LM;
şlos, s.n. „(: cetățăl)“ , „cetățuie“, p. 287; vezi şi *castel* (< germ. *Schloß*, Frâncu);
ştil-ştand, s.n. „suspendare a ostilităților“, p. 276; varianta *ştilştande*, p. 299; vezi şi compusul: *vafen-ştilştand*, s.n. „armistițiu“, p. 150, 300

[13] Din relatările lui Stoica de Hațeg, aflăm că etnici români au primit grade militare, atât în armata austriacă (context: „Pre Ştiucă îndată *hauptman*, iară pre Trocan *laitnant* îl avanziruiră”, p. 278), cât şi în cea turcă (context: „Alți moşi povestea că Ianăşi Bumbăcilă, din Teregova, ce fuseăse paşă în pădure, când au astupat Cheia cu drumul Slatinii, văzându-l paşa turcilor că-i cuminte, *căpitan* îl numi, să meargă cu săimanii să bată răitarii în Câmpu Fomii”, p. 181).

BDD-V1900 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

(< germ. *Waffenstillstand*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *armistițiu; încetarea ostilităților*, cf. LM.

În locul lor, limba literară unică a preluat echivalentele cu altă etimologie vehiculate în Muntenia sau Moldova. Nicolae Stoica utilizează şi terminologie din aceste provincii, de exemplu denumiri ale unor categorii ostăşeşti sau slujitori cu obligații militare, introduse în armatele româneşti în secolul al XVIII-lea prin înființarea de noi corpuri față de secolul anterior[14], precum: *arnăuți*, *dorobanți*, *dragoni*, *panțiri*, *plăieşi*, *poteri*, *seimeni*. Prezența în text a mai multor variante fonetice sau lexicale, pentru o noțiune, dintre care una era folosită în Moldova sau Muntenia, indică faptul că Stoica de Hațeg cunoştea şi variantele literare din celelalte provincii româneşti şi nu se mulțumea să preia termeni numai din germană, ci, atunci când avea echivalent în română, nu ezita să îl folosească. Exemplu: *batailon*, s.m., p. 196 (< germ. *Bataillon*, Frâncu) şi varianta *batalion*, s.m., p. 197 (< poloneză *bataljon* < it. *battaglione*, atestat din 1703 la Nicolae Costin, cf. DILRV).

Autorul era conştient că aduce inovații în lexic prin împrumuturi directe, de aceea, cuvintele pe care le considera puțin cunoscute de către contemporanii săi sunt glosate chiar în text. Dintre temenii militari însoțiți de explicațiile lui Stoica amintim:

adnadii, s.m. „(: laitnanții şi stăgarii“, p. 206 (nu este înregistrat de dicționare);

amnestie, s.f. „(: grație)“„grațiere“, „act al puterii de stat prin care se înlătură răspunderea penală pentru o infracțiune săvârşită“, p. 161 (< fr. *amnistie*, DEX);

bedecung, s.n. „(: pază)“, p. 178, „escortă, acoperire“, p. 168, 177, 178 (< germ. *Bedeckung*, Frâncu);

cavalerie, s.f. „(: călărime)“, p. 119, 177, 256, atestat la 1715 (< germ. *Kavallerie* < it. *cavalleria*, C. Frâncu remarcă faptul că în DLRM nu este menționată şi etimologia germană a cuvântului, ci numai poloneză şi rusească[15]);

căzăci porucic, s.f. „(: oberlaitnant)“, p. 303; acest grad specific armatei ruse este explicat de Stoica de Hațeg printr-un termen din germană; vezi *porucic*;

[14] *Istoria militară a poporului român,* vol. al III-lea, Bucureşti, Editura Militară, 1987, p. 346.
[15] C. Frâncu, *art. cit. (I),* p. 121.

BDD-V1900 © 2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

chirasu, s.n. „(: *coifu*)“, p. 128; vezi şi: *helm*, s.n. „coif“, p. 240; *clăbeţele de fer*, p. 249, *chivără*, p. 196 (< rus. *kiver*, NDELR);
coif, s.n. „(: chirasu)“, „(înv.) acoperământ de metal pentru protecţia capului în timpul luptei“, p. 126 (< lat. *cofea*, NDELR);
colon, coloane, s.n. „(: în doă taberi despărţită)“, „formaţie a trupelor dispuse în adâncime“, p. 178 (< fr. *colonne*, NDELR);
cor, s.n. „(: oaste)“ „corp de armată“, „(înv.) cerc, ceată, grupă“, p. 135, 232; varianta *corp*, p. 249; compuse: *aucsiliar-cor*, s.n. „corp de armată auxiliar“, p. 307; *rezerve-cor* „corp de rezervă“, p. 163 (< germ. *Chor*, DLR);
crigs-patenta, s.f. „(: manifestul)“, p. 232; vezi şi *manifest*, p. 305 (< germ. *Krieg* „război“ + *patentă* < germ. *Patent* „(înv.) act prin care se consemna dreptul de exercitare a comerţului sau a unei profesiuni liberale“, DEX);
cuplă, s.f. „(: cureaua sabii)“, p. 201 „centură, curea“, p. 200; vezi şi *port-epee* (< germ. *Kupplung* „cuplare“, Frâncu);
detajământ, *-ămente*, „(: o bună trupă)“, p. 152, p. 174; varianta *detageament*, p. 164; *detajăment*; *detajămente* „(: trupe mici)“, p. 174 (< germ. *Detachament*, Frâncu < fr. *détachement*, DEX);
libelirui, a ~, vb. „(: slobozi)“ „a elibera“, p. 88 (< germ. *liberieren*, cu suf. *-ui* şi *l* provenit din *r*, Frâncu);
marşal, s.m. „(: arhistratig)“, „mareşal“, p. 68, 126; compus: *feldmarşal*, p. 154; (< germ. *Marchall*); vezi şi *feldţaig-maister*, p. 271;
militari, s.m. „(: haiduci)“, p. 206 (< germ. *Militär*, DEX, NDELR; etimologie multiplă: fr. *militaire*, lat. *militaris*) ;
oberster, oberst, s.m. „(: polcovnic)“, „colonel“, p. 60, 175, 241, 303; varianta *obârşteru*, p. 206; vezi şi *polcovnic*, s.m. „(: oberşter)“; „ofiţer cu grad corespunzător colonelului; militar care comandă un *polc*“, p. 303;
plochirui, a ~, vb. „(: încungiurară)“, p. 277; context: „Cladova *plochiruiră*“ p. 277 (< cf. germ. *plockiren*); vezi *blocadă*;
pocălui, a ~ , vb. „a pocni cu puşca“, glosar, Todoran (< interj. *poc* + suf. *-ălui*);
polcovnic, s.m. „(: *oberşter*)“; „ofiţer cu grad corespunzător colonelului; militar care comandă un *polc*“, p. 303; Nicolae Stoica explică un grad în

BDD-V1900 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

armata rusă printr-un termen din germană (< rus., ucr. *polkovnik*, NDELR);

seiman, s.m. „creştin în oastea turcească; în ţările româneşti sec. XVII-XVIII ostaş mercenar care îşi făcea serviciul în garda de pază de la curtea domnitorului“, p. 176; pl. *săimeni*, „(: volonteri)“; context: „*seimani*, volonteări cu simbrie“, p. 176; „*săimani*, cătane cu simbrie“, p. 181 varianta *sărimeni*, p. 176 (< tc. *seğmen,* DLRLV; < tc. *seymen*, NDELR);

sold, s.n. „(: simbrie)“, „soldă“, p. 178 (< germ. *Sold*, Frâncu);

standart, s.n. „(:steaguri)“, „stindard, steag“, p. 163; pl. *standarte*, p. 179 (< germ. *Standarte*, Frâncu);

şturm, s.n. „(: năvală)“, „asalt, atac“, p. 117, 175, 176, 246; varianta *sturm*, p. 165, 176 (< germ. *Sturm*, Frâncu);

tain, s.n. „(: pită profont)“, „raţie alimentară dată cuiva pentru un anumit timp în schimbul unor servicii prestate; parte care revine cuiva la împărţirea sau distribuirea unui bun comun“, p. 236 (< tc. *tayin*, NDELR), vezi *profont*;

ucaz, s.n. „(: poruncă)“, (înv.) „hotărâre adoptată de organul suprem al puterii de stat; decret; ordin; (fig.) hotărâre care nu admite nici o contrazicere“, p. 308 (< rus. *ukaz*, fr. *oukase, ukase*, NDELR).

O parte dintre noţiunile denumite de cuvintele *străine* din germană, folosite de Stoica de Haţeg în *Cronică* nu au devenit *împrumuturi* ale românei prin intervenţia sa şi în forma propusă de el. Puşcariu aprecia că valoarea „sonică“ a împrumuturilor ţine de vremea şi regiunea în care au fost făcute[16], iar la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi din direcţia Banatului, limba literară unică nu era orientată spre a accepta termenii militari propuşi de Nicolae Stoica. Cu toate acestea, au fost primiţi ulterior în limbă, prin alte filiere, uneori cu sens schimbat: *comando*, *lagăr* (*comando*, s.n. „comandă, conducere“, în sintagma *cantons-comando*, p. 266 < germ. *Kommando*, Frâncu; *lagher*, s.n. „tabără militară“, p. 177, 68, 274 < germ. *Lager*, Frâncu). Este de remarcat însă faptul că termenii de origine germană care au pătruns în limba noastră în acestă etapă, fie pe cale orală, prin contactul direct al populaţiilor (în secolul al XVIII-lea au fost colonizaţi şvabii în Banat), fie pe cale cultă, aparţin preponderent culturii

[16] Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. al II-lea, *Rostirea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1959, p. 208.

BDD-V1900 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

materiale, din domeniile comerţului, meseriilor, obiectelor de uz casnic, şi nu în ultimul rând din domeniul militar[17]. De aceea, din punctul de vedere al structurii morfologice, predominante sunt substantivele (denumind noţiuni noi) şi verbele (numind acţiunile).

Unii dintre termenii consemnaţi în *Cronică* sunt atestaţi în scrieri anterioare textului nostru şi identificaţi în texte din celelalte regiuni româneşti, uneori, cu alte etimologii (vezi DILRV). De exemplu, pe *bombardi, a ~*, verb „a bombarda“, p. 238, cu varianta *bombardirui, a ~*, p. 278, Nicolae Stoica l-a preluat din germ. *bombardieren*[18], dar este atestată de către DILRV şi în Muntenia, în secolul al XVIII-lea, forma *bumbărdălui*, din it. *bombardare. Bombă*, s.f. „bombă, ghiulea, proiectil“, p. 154, 168 este atestat din 1694 în română, conform DILRV, cu etimologiile: < it. *bomba*, pol. *bomba*, rus. *бомба*, dar la Stoica este preluat tot din germană (< germ. *Bombe* < fr. *bombe*[19]), cu varianta *boambă*, s.f., p. 164, 176, „find în cort la fruştuc, o *boambă* turcească masa cu fruştucu i-au răsturnat“, p. 278; acelaşi cuvânt apare în text şi cu sensul dialectal păstrat până azi: *boambă*, s.f. „boabă, bob“, p. 62; *subaşă, -e*, s.m. „primar rural turc, poliţai“ în Moldova şi Ţara Românească „agent de poliţie numit de turci în Ţările Române“, p. 176, 180, Todoran (< tc. *subaşi*, DLRLV; nu figurează în DEX, NDELR).

Pierderea multor neologisme în această fază se datorează şi faptului că nu au fost popularizate, autorul nu a publicat acest text şi nu l-a difuzat. Manuscrisul *Cronicii*, finalizat în 1829, a fost păstrat de către unul dintre strănepoţii autorului, apoi a ajuns în posesia lui Patriciu Dragalina, mai târziu a lui Valeriu Branişte (1930), iar din 1943 a fost aşezat spre păstrare în Biblioteca Academiei Române. În timp, au fost publicate fragmente din text de către Dragalina, Coriolan Buracu, Ioan Stoia-Udrea, Ioan Dimitrie Suciu[20]. Aurel Bugariu editează lucrarea *Cronica Banatului de N. Stoica de Haţeg, 1683-1827*, Timişoara, Helicon, 1947, sub auspiciile Institutului Social Banat-Crişana, dar transcrierile sale se îndepărtează de original. Istoricul Bujor Surdu se opreşte asupra *Cronicii* şi publică fragmente în articolele sale[21], care i-au furnizat materialul de cercetare

[17] Vasile Frăţilă, *Studii de toponimie şi dialectologie*, Timişoara, Excelsior Art, 2002, p. 396.
[18] Cf. Constantin Frâncu, *Elemente germane*, p. 119.
[19] *Ibidem.*
[20] Damaschin Mioc în *Studiul introductiv* al ediţiei a II-a a *Cronicii*, p. 19-42.
[21] Bujor Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737-1739),* în „Studii şi materiale de istorie medie”, II (1957), p. 289-342, idem, *Înfiinţarea graniţei militare bănăţene descrisă de un martor ocular*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, IV (1961), p. 257-264, idem,

BDD-V1900 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

lui Romulus Tudoran în studiul lingvistic dedicat *Cronicii*[22]. Prima ediție cu textul integral apare abia în 1969 şi i se datorează lui Damaschin Mioc[23], care o reeditează în 1981.

Din analiza materialului reținem că îi putem atribui variantei literare bănățene de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea un limbaj specializat din domeniul militar, bine conturat, pe care Nicolae Stoica de Hațeg l-a consemnat în *Cronica* sa. Influența germană asupra terminologiei militare din Banatul secolului al XVIII-lea este dominantă, urmată de cea turcă.

De asemenea, sesizăm că, la nivel lexical, în individualizarea unei variante literare teritoriale din epoca veche a românei literare contribuie în egală măsură elementele regionale, influența culturală, administrativă sau militară sub care s-au găsit regiunile dialectului dacoromânesc la un moment dat.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996.

DILRV = Chivu, Gheorghe, Buză, Emanuela, Roman Moraru, Alexandra, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1992.

DLR = Academia Română. *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965–.

DLRLV = Costinescu, Mariana, Georgescu, Magdalena, Zgraon, Florentina**,** *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1987.

LM = Academia Militară, *Lexicon militar*, Bucureşti, Editura Militară, 1980.

NDELR = *Noul dicționar explicativ al limbii române*, [ediție multimedia], Bucureşti, Editura Litera, [2004].

Desfăşurarea războiului austro-turc din 1788-1790 pe teritoriul Banatului descrisă de un contemporan, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", X (1967), p. 43-128.

[22] Romulus Tudoran, *art. cit.*, partea a II-a, p. 51.

[23] *Cronica Banatului*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1969, în colecția *Cronicile medievale ale României*.

BDD-V1900 © 2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)

LA TERMINOLOGIE MILITAIRE DANS *LA CHRONIQUE DE BANAT*, DE NICOLAE STOICA DE HAŢEG

Résumé

La Chronique de Banat, de Nicolae Stoica de Haţeg contient une variété de termes militaires spécifiques à la région de Banat, entre la fin du XVIIIe et le début du XIXe siècle. Certains mots se retrouvent dans la langue litteraire actuelle (*arest*, *bătaie*, *bombă*, *colonel*, *flotă*, *tun*, *patrulă*), d'autres sont considérés à présent des archaïsmes (*agă*, *chivără*, *drabanţi*, *manaf*, *profont*), tandis que nombreux d'autres n'ont jamais été adaptés à l'esprit de la langue ni accéptés par la norme unique et unitaire du roumain (*bedecung*, *crig*, *degen*, *şif*). L'origine de tous ces termes qui appartiennent au domaine militaire est, dans la plupart des cas, allemande et turque.

BDD-V1900 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 22:46:53 UTC)